

ELŐSZÓ

Egyetemista koromban a tavaszi szemeszter végén eljártam a Yale Coop könyvtárházba, hogy nyári olvasmányokra vadászjak. Zsebpénzem alig volt, de a rendszeres leárazások alkalmával nevetésesen olcsón hozzá lehetett jutni a raktáron maradt kötetekhez. Kényelmesen böngésztem a nagy dobozokba összedobált könyvek között, legtöbbször nem gondoltam semmire, csak vártam, hogy kezembe kerüljön egy érdekesebb darab. Egyik portyám során megakadt a szemem egy furcsa papírborítón, amely Max Ernst szürrealista festő egyik képének részletét ábrázolta. A sárga holdsarló alatt, magasan az égbolton két pár felsőtest nélküli láb lebegett, mintha szeretkeznének az univerzum közepén. Lucretius *A dolgok természetéről* című költeményének prózafordítása tíz centbe került. Megvettem, de be kell valanom, hogy legalább annyira megfogott a borító, mint az anyagi világ klasszikus leírásának ígérete.

Az antik fizika nem kimondottan vakációs olvasmánytéma, de valamikor a szünidő alatt unalmamban elővettem a könyvet, és lapozgatni kezdtem. Az erotikus borítóról hamar kiderült, hogy teljesen indokolt. Lucretius egy lángoló himnusszal kezdi művét Venushoz, a szerelem istennőjéhez, akinek eljövetele tavasszal szétoszlatja a felhőket, fénnel árasztja el az eget, és az egész világot megtölti féktelen szexuális gerjedelemmel:

Jöttödöt, istennő, legelőször a röpke madárcák
Népe jelenti: szívük mélyét átjárja varázsod,
Majd a szilaj barmok tombolnak a friss legelőkön,
S ússzák át a folyókat. Majd mi csak él a világon,
(Bájadtól rabul ejtve, erődtől megbabonázva,)
Mind megy utánad, bárhova is vezeted, csalod őket.
Végül a tengereken, hegyeken, zúgó folyamokban,
Kis madarak lombos fészkén meg a tarka mezőkön
Mindenik élőnek szívébe beoltva az édes
Vágyat, eléred, hogy fajukat fenntartani törnek.

Határozottan meglepett a nyitány intenzitása, de olvastam tovább, és lelki szememmel láttam Mars istent Venus ölében aludni – „legyőzve Ámor-verte örök sebe által, s vágyva tekint rád,/Hátraszegett nyakkal kérdőn jártatva szerelmes/Pillantá-

sát, istennőm, rajtad” –, megindított a költő imája a békéhez, végigolvastam Epikurosz filozófus dicséretét, és a babonás félelmek elutasítását. Amikor az első filozófiai tétel hosszadalmas felvezetéséhez értem, biztosra vettem, hogy az érdeklődésem hamarosan elpárolog: Lucretius nem tartozott a kötelező olvasmányok közé, pusztán szórakozásból kezdtem bele, és úgy éreztem, a tíz centem ellenértékét már bőven megkaptam. Meglepő módon a költemény a filozófiai részeknél sem vált unalmassá.

Nem a mű poétikai kidolgozottsága fogott meg. Később elolvastam eredeti latin hexameterekben, és megismertem – már amennyire lehet – gazdag verbális szöveget, leheletfinom ritmusát, szóképeinek ravasz precizitását és élességét. Először azonban Martin Ferguson Smith becsületes angol prózájával találkoztam – tiszta és egyszerű szöveg volt, de nem különösebben míves. Egész más volt az, ami megérintett: egy eleven és mozgékony szellem, amely a sorok közt bujkált kétszáz sűrű oldalon keresztül. Hivatásomnál fogva arra buzdítom az embereket, figyeljenek rá, milyen nyelvi köntöst viselnek az olvasmányaik. A költészet élvezetének kulcsa mindenekelőtt a nyelvi szépség. Ennek ellenére egy közepes fordítás is adhat erőteljes olvasmányélményt (a zseniális persze még inkább!). Az olvasók többsége soha nem találkozik eredetiben a *Teremtés könyvével*, az *Iliásszal* vagy a *Hamlettel*. Kétségtelenül jobb a nagy műveket eredetiben olvasni, de tévedés azt hinni, hogy fordításban minden varázsukat elvesztik.

Én vagyok az élő példa: *A dolgok természetéről* még prózafordításban is mély benyomást tett rám. Hatása részben akkori személyes körülményeimnek tudható be – az igazi művészet mindig a pszichés páncélzat résein keresztül hatol belénk. Lucretius költeménye a halálfélelem mély, terápiás feldolgozása, és nekem egész gyerekkorom e félelem árnyékában telt. Nem a saját halálomtól rettegettem: mint minden egészséges, normális gyerek, ösztönösen hittem a halhatatlanságomban. Anyám hitte rögeszmésen, hogy a sors korai halálra szánta.

Anyám egyáltalán nem tartott a túlvilágtól; a zsidók többségéhez hasonlóan csak homályos és bizonytalan képzetek voltak a síron túli életről, és nem sokat törődött vele. A halál maga – a létezés megszűnése – töltötte el borzadállyal. Amióta csak az eszemet tudtam, mindig megszállottan foglalkozott a közelgő véggel, folyton előhozta a témát, különösen a búcsúzás pillanataiban. Egész gyerekkorom hosszadalmas, színpadra illő drámai búcsújelenetek közt telt. Amikor apámmal hétvégén Bostonból New Yorkba utazott, amikor elmentem a nyári táborba, még akkor is, ha reggel elindultam otthonról az iskolába – talán ez volt számára a legnehezebb –, szorosán magához ölelt, elmondta, hogy milyen törekenynek érzi magát, és figyelmeztetett, hogy talán utoljára látjuk egymást. Ha együtt mentünk valahova, gyakran megtorpant, és úgy tűnt, mindjárt elájul. Néha megmutatta, hogy lüktet

egy ér a nyakán, rátapasztotta az ujjamat, hogy érezzem a vér pulzálását, amint a szíve hevesen zakatol.

Legfeljebb a harmincas évei végén járhatott abban az időben, amelyre az első emlékeim vonatkoznak, és a pszichózisa bizonyára jóval korábban kialakult. Legalább tíz évvel a születésem előtt kezdett szorongani, amikor a húga tizenhat évesen meghalt egy egyszerű torokgyulladásban. A penicillin felfedezése előtt a szomorú eset nem volt egyedi, de anyám lelkén gyógyíthatatlan sebet ejtett: állandóan erről beszélt, sokszor csendesesen sírdogált, újra meg újra elolvastatta velem a megindító leveleket, amelyeket tizenéves húga a végzetes betegség alatt írt.

Már korán megértettem, hogy anyám „szívbaja” – a szívdobogás, amely megálásra kényszerítette őt és egész környezetét – nem más, mint túlélési stratégia. Így fejezte ki a dühét („Látjátok, mennyire felbosszantottatok!”) és a szeretetét („Látjátok, mindent megteszek értetek, pedig mindjárt megszakad a szívem”). Nap mint nap eljátszotta, szinte elpróbálta a saját megsemmisülését. Elsősorban azért viselkedett így, hogy törődést és szeretetet csikarjon ki. Hiába értettem azonban a lelki mechanizmust, az érzelmi hatást ez jottányit sem csökkentette: szerettem anyámat, és rettegettem, hogy elveszítem. Hiányoztak az eszközeim, hogy szétválasszam a pszichológiai stratégiát és az ijesztő szimptomákat. (Talán neki magának is hiányoztak.) Gyermekként fel sem fogtam, mennyire morbid folyton a közeli elmúláson lamentálni, és minden egyes alkalommal végső búcsút venni egymástól, amikor egyikünk leugrik a boltba egy zacskó tejért. Most, hogy saját családom van, már sejtem, milyen erős pszichológiai késztetést érezhet egy szerető szülő – és anyám szerető szülő volt –, ha ekkora terhet rak a gyermeke vállára. Minden nap szíven üthette, hogy közel a vég.

Anyám végül egy hónappal a kilencvenedik születésnapja előtt halt meg. Még akkor is csak az ötvenes éveiben járt, amikor rábukkantam Lucretius költeményére. Addigra félelmem, hogy elveszítem, szétválaszthatatlanul összefonódott a fájdalom felfedezéssel, hogy az életét tönkretette az állandó rettegés, és mániája rám is árnyékot vetett. Lucretius szavai mélyen megérintettek: „Semmi tehát a halál”. Tiszta bolondság az egész életet halálfélelemben tölteni. Ez biztos módja annak, hogy teljesség és öröm nélkül illanjon el. A költő hangot adott egy érzésnek, amelyet addig magamnak sem mertem bevallani, és kimondta: kegyetlen és manipulatív a halálfélelemtől való szorongást másokra is ráterhelni.

A költemény ezen a résen keresztül érintette meg a lelkemet, ez volt rám gyakorolt hatásának közvetlen forrása. A hatás azonban nem kizárólag sajátos családi körülményeimből fakadt. A *dolgok természetéről* megdöbbentően meggyőző leírását adta a világ működésének. Természetesen voltak mai szemmel abszurd tézisei. Hogyne lettek volna! Lucretius azt hitte, a Nap kering a Föld körül, és úgy vélte,

a Nap melege és az égitest mérete aligha lehet nagyobb, mint amilyenek érzékszerveink mutatják. Azt hitte, a férgek maguktól születnek a nedves földben, a villámlásnál összeütődnek a felhők, és szikrák pattannak ki belőlük, a Földet sok szüléstől kimerült anyának festette le, aki lassanként elsorvad a fáradtságtól. A költemény azonban alapvetően modern elvek szerint mutatta be a világ működését.

Az univerzum Lucretius szerint a térben véletlenszerűen mozgó, végtelenül nagyszámú atomból épül fel, és a részecskék – mint a napsugár fényében fürdő porszemek – összeverődnek, összekapcsolódnak, bonyolult struktúrákat alkotnak, majd újra széthullanak a teremtés és a pusztulás végtelen körforgásában. E folyamatból nem lehet kilépni. Amikor az éjszakai égre felnézve érthetetlen megindultságot érzünk, és megcsodáljuk a csillagok végtelen sokaságát, nem az istenek kezének munkáját vagy a múlandó világtól elkülönülő, kristálytisztá szférát látunk. Ugyanaz a materiális világ borul a fejünk fölé, amelynek részei vagyunk, és amelynek az elemeiből keletkeztünk. Nincs nagy terv, nincs isteni építész, nincs intelligens teremtő. Minden, még az emberi faj is, végtelenül hosszú idő alatt jött létre. A fejlődés véletlenszerű, bár az élőlények esetében a természetes szelekció elve érvényesül. Az életképes fajtak fennmaradnak, és egy ideig sikeresen szaporodnak, miközben az életre alkalmatlanok hamar kipusztulnak. De semmi nem tart örökké: sem saját fajtánk, sem a bolygónk, sem az életadó napsugár. Csak az atomok halhatatlanok.

Az így felépülő univerzumban Lucretius szerint nincs ok feltételezni, hogy a Föld és lakói központi helyet foglalnának el, nincs ok az embert megkülönböztetni a többi élőlénytől, nem lehet megnyerni vagy megvesztegetni az isteneket, nincs helye a vallási fanatizmusnak, nincs értelme az askétikus önmegtagadásnak, hiábavaló korlátlan hatalomra vagy tökéletes biztonságra törekedni, szükségtelen hódító háborúkat indítani vagy óriási vagyont összeharácsolni, lehetetlen a természetet legyőzni, és nem lehet kiszabadulni a keletkezés, felbomlás és újrakeletkezés körforgásából. Lucretius megvetette azokat, akik másokban a hamis biztonság illúzióját keltik vagy bennük irracionális halálfélelmet ébresztenek, de felkínálta a szabadságot azoknak, akik elfogadták tanítását, és erőt adott, hogy belenézzenek a létezés rémisztő szakadékába. Az emberek nem tehetnek mást – nem is szabad mást tenniük –, mint hogy legyőzik félelmüket, tudomásul veszik, hogy ők maguk és minden más múlandó, és élvezik a világ szépségét és gyönyörűségeit.

Máig nem tudok betelni a csodálattal, hogy mindezt egy római költő kétezer évvel ezelőtt ilyen tisztán megfogalmazta. Nincs közvetlen kapcsolat Lucretius és a modernitás között: semmi nem ilyen egyszerű. A feledés, az eltűnés, az újralfelfedezés, az elutasítás, a torzítás, az átfogalmazás és az újabb feledés epizódjai alkotják a mű történetét. A lényegi kapcsolat mégis fennáll. A sajátomnak tudott világnézet

mögött ott rejtőzik egy réges-régi költemény, amely hosszú időre – látszólag végleg – elveszett, de később újra előkerült.

Nem csoda, hogy a filozófiai hagyomány, amelyre Lucretius támaszkodott, még a klasszikus ókor intellektuálisan toleráns világában is botrányosnak számított, annyira összegegyeztetetlen volt az istenek kultuszával és az államvallással. Követőit gyakran bélyegezték őrültnak, istentelennek vagy ostobának. A kereszténység elterjedésével szövegeiket megtámadták, kifigurázták, elégették vagy – és talán ez ártott legtöbbet – semmibe vették, és végül elfelejtették. Szinte hihetetlen, hogy ez a költemény – melynek felfedezése könyvem témája – átvészelte az ellenséges évszázadokat. Egy-két kisebb töredéktől és irodalmi utalástól eltekintve az egész gazdag szellemi hagyományból ez az egyetlen mű maradt fenn. Egy tűzvész, egy vandál tett vagy egy jámbor kísérlet az eretnek nézetek utolsó írmagjának kiirtására eltorlaszolhatta volna a modernitáshoz vezető utat.

Az ókori irodalom összes mesterműve közül éppen ennek a költeménynek kellett volna leginkább eltűnnie, egyszer és mindenkorra, a többi régi íráshoz hasonlóan, amelyek a szerzőjét megihlették. Már-már csodaszámba megy, hogy mégsem pusztult el, és sok évszázad hallgatás után újra hirdetni kezdte mélységesen felforgató téziseit. A költemény szerzője azonban nem hitt a csodákban. Úgy vélte, a természet törvényeit semmi nem sértheti meg. Szívesebben beszélt csoda helyett az őselemek picit elhajlásáról – latinul *clinamen* –, melyről nem tudni, „milyen helyt és mely időben esik meg”. Ilyen elhajlás lehetett a költemény újra felbukkanása, előre nem látható elhajlás a dolgok egyenes vonalú mozgásától, amely látszólag a költemény és az egész filozófia teljes eltűnésének irányába mutatott.

Amikor ezer év után a szöveg újra keringeni kezdett, az űrben lebegő atomok összeverődéséből keletkezett univerzum tanítása teljes abszurdumnak hatott. Mégis éppen azok az állításai lettek a modern, tudományos világmagyarázat alapjai, amelyek először istentelennek és nonszensznek tetszettek. Nem csak arra eszmélhetünk rá, hogy már az ókorban megjelent a modern világkép csirája, bár kétségtelenül megdöbbentő, hogy a mai kötelező olvasmányok közül jórészt száműzött görög-római klasszikusok milyen meghatározó módon alakították a modern tudatot. Talán még meglepőbb, hogy a világ tudományos szemlélete – amely a *De rerum natura* minden sorából sugárzik –, a végtelen univerzumban véletlenszerűen keringő atomok látomása, eredetileg a csoda érzéséből fakadt, ami a költőt eltöltötte. A csodához nem kellenek istenek, démonok és túlvilági boldogság, Lucretiusnak elég volt a felismerés, hogy ugyanabból az anyagból vagyunk, mint a csillagok, az óceánok és az egész világmindenség. Ebből a felismerésből vezette le, hogyan érdemes élni az életet.

Véleményem szerint – és ezzel nem vagyok egyedül – az antikvitás utáni századokban a reneszánsz jutott legközelebb a szépség és az élvezetek lucretiusi igenléséhez, és tartotta leginkább érvényes és méltó emberi törekvésnek. Ez nem korlátozódott pusztán a művészetekre: a divatot és az udvari etikettet, a liturgiát, a hétköznapi használati tárgyak formáját és díszítését is befolyásolta. Megjelent Leonardo da Vinci tudományos és technológiai kísérletezésében, Galilei sziporkázó csillagászati dialógusaiban, Francis Bacon becsvágyó kutatásaiban és Richard Hooker teológiai-ájában. Annyira zsigeri reflex volt, hogy még azok a művek is esztétikai élvezetet okoznak, amelyeknek látszólag semmi közük a szépséghez, mint Machiavelli politikatudományi értekezése, Walter Raleigh guyanai úti beszámolója vagy Robert Burton enciklopédiája a mentális betegségekről. A reneszánsz művészet – festészet, szobrászat, zene, építészet és irodalom – a kor szépségvágyának legnagyobb és leggyorsabb megjelenési formája.

Az irodalomban Shakespeare volt és maradt a legnagyobb szerelmem, de tudtam, hogy drámái csupán kimagasló csúcsai egy nagyobb kulturális áramlatnak, amelyhez hozzátartozik Alberti, Michelangelo és Raffaello, Ariosto, Montaigne és Cervantes, valamint sok más író és művész. A reneszánsz nagy szellemi áramlatát több összefonódó és gyakran egymással ellentétes irányzat alkotta, de közös vonásuk a vitalitás diadalmas igenlése. Még azok a reneszánsz művészeti alkotások is életerőtől duzzadnak, amelyekben látszólag győzedelmeskedik a halál. A sír a *Rómeó és Júlia* zárójelenetében nem nyeli el a szerelmeseket, hanem a jövőjük felé mutat: a szerelem szimbólumaiként élnek tovább. Júlia arra kéri az Éjt, vegye vissza Rómeót, ha egyszer meghal, és morzsolja apró csillagokká.

Oly szép lesz akkor az ég arculatja,
Hogy a világ az Éjbe fog szeretni.

(Kosztolányi Dezső fordítása)

Színházrajongók tömege igazolja négyszáz éve minden este, hogy a kívánság teljesült. Hasonló mohósággal falja a szépséget és a gyönyört az anyag örökös mozgásán tűnődő Montaigne, akinek igenlése az élet mellett a halálra, a teremtés mellett a feloszlásra is kiterjed; a búsképű lovagjának kalandjait soroló Cervantes; a nyúzott bőrt érzékien ábrázoló Michelangelo; az örvényeket felskiccelő Leonardo és a szentek piszkos talpát szeretetteljes ecsetvonásokkal megfestő Caravaggio.

A reneszánsz fellázadt a merev korlátok ellen, amelyeket a kíváncsiság, a vágy, az egyéniség, az anyagi világ és az emberi test megfigyelése köré felhúztak az előző évszázadok. A kulturális korfordulókat hírhedten nehéz tetten érni, és mindig ádáz viták folynak róluk. A reneszánsz azonban rögtön érthetővé válik, ha Sienában megnézzük Duccio festményét, a trónon ülő Madonnát (*Maestà*), majd utána Firenzé-

ben vetünk egy pillantást Botticelli Vénuszára, aki a tenger hullámaiból emelkedik ki. Nem véletlen, hogy Botticelli képét Lucretius ihlette. A látásmód átalakulása a művészetben a legszembetűnőbb, de nem korlátozódott az esztétikum területére: Kopernikusz és Vesalius, Giordano Bruno és William Harvey, Hobbes és Spinoza intellektuális merészsége ugyanezzel magyarázható.

A fordulat nem volt gyors és végleges, de idővel lehetségessé vált, hogy az ember elforduljon az angyaloktól, démonoktól és más nem e világi témáktól, és figyelmét a világ jelenségeire összpontosítsa; megértse, hogy az embert ugyanabból az anyagból gyúrták, mint a dolgokat, és része természet rendjének; kísérletezzen anélkül, hogy rettegnie kellene, megsérti Isten féltve őrzött titkait; megkérdőjelezze a tekintélyeket és a készen kapott doktrínákat; felszabadultan keresse az örömeket, és kerülje a fájdalmat; elképzelje, hogy az ismert világon kívül is létezhetnek világok; eljátszson a gondolattal, hogy a Nap csak egy csillag az univerzum végtelenjében; etikus életet éljen túlvilági jutalom és büntetés ígérete nélkül; elmélkedjen anélkül, hogy a lélek halálától rettegné. Röviden lehetséges lett – nem könnyű, de lehetséges –, hogy – W. H. Auden szavaival – elegendőnek találjuk a múlandó világot.

A reneszánsz fordulatot és a modernitás erőinek felszabadulását nem lehet egyetlen okra visszavezetni. Könyvem egy kevésbé ismert, de tanulságos reneszánsz történetet idéz fel, Poggio Braccioliniét, aki felfedezte Lucretius lappangó költeményét. A felfedezés méltónak bizonyult a reneszánszhoz, mivel a szó eredeti értelmében az antikvitás újjászületését jelentette. A költemény önmagában nem okozhatott gyökeres intellektuális, morális és társadalmi fordulatot, erre egyetlen mű sem képes, különösen úgy, hogy évszázadokig szabadon beszélni sem lehetett róla. Azonban felbukkanása mélyreható változásokat indított el.

A történetem tehát arról szól, hogyan kanyarodott váratlan irányba a történelem folyása. A változást nem forradalom, a kapuk előtt táborozó ellenséges hadsereg vagy egy ismeretlen földrész felfedezése kényszerítette ki. A nagy korfordulókat a történetírók emlékezetes eseményekhez kötik: a Bastille bevételéhez, Róma kifosztásához, vagy ahhoz a pillanathoz, amikor egy csapat rongyos spanyol tengerész kitűzte a katolikus királyok zászlaját az Újvilágban. A sorsfordító események hangsúlyozása azonban megtévesztő: a Bastille-ban alig voltak rabok, Attila serege gyorsan elvonult Róma alól, és Amerika sorsát sem a zászlók lobogása döntötte el, hanem az a végzetes pillanat, amikor egy fertőző beteg spanyol tengerész először eltüsszentette magát az öt csodáló indiánok körében. Ezekben az esetekben azonban legalább támaszkodhatunk egy kifejező szimbólumra. A reneszánsz és a modernitás nagy fordulata, bár meghatározza az életünket, nem kapcsolható ilyen drámai tablóképhez.

A sorsdöntő esemény hatszáz évvel ezelőtt egy távoli kolostor falai közt, egy régi könyvtár fojtott csöndjében történt. Hőse nem tett semmilyen heroikus gesztust, nem állták körül izgatott szemtanúk, égen és földön semmi nem jelezte, hogy a világ megváltozott. Egy alacsony, derűs, ravaszokán figyelmes, harmincas éveinek végén

járó úriember levett a polcról egy nagyon régi kéziratot, izgatottan megállapította, hogy új művet fedezett fel, és utasította segédjét, hogy készítsen róla másolatot. Csupán ennyi történt, de ez bőven elég volt.

Poggio nem foghatta fel teljesen a Lucretius víziójából kibontható következtetéseket, és nem sejtette, hogy a következő századokban a mű milyen hatást fejt ki. Ha tudta volna, mit enged szabadon, talán kétszer is meggondolja, hogy napfényre hozza a sötétség mélyén szunnyadó, veszedelmes kötetet. A szöveget évszázadokon át másolták klastromi írnokok szorgos munkával, de nem került ki a külvilágba, és talán azok a magányos lelkek sem értették, miről szól, akik újra pergamenre vetették. Hosszú ideig senki nem beszélt róla. A 4. és a 9. század között futólag megemlítették egyes grammatikai és lexikográfiai példagyűjteményekben, mint a tökéletes latin nyelvhasználat kincsesládáját. A 7. században Sevillai Izidor, a nagy enciklopédiaszerző, meteorológiai szaktekintélyként hivatkozott rá. Rövid időre újra felbukkant Nagy Károly korában, amikor Nyugat-Európában feltámadt az érdeklődés a régi könyvek iránt, és egy Dungal nevű tudós ír barát gondosan korrigálta egyik példányát. A mű azonban nem váltott ki vitát és nem terjedt el, hamarosan újra teljes némaság vette körül. Több mint ezer évig szunnyadt elfeledetten, mígnem az itáliai humanista felébresztette.

Lucretius megszojtetője, Poggio Bracciolini lelkes levelező volt. Felfedezésének történetét megírta egy itáliai barátjának, de ez a levél elveszett. Más leveleiből és baráti körének írásából többé-kevésbé mégis rekonstruálható az eset. Mai szemmel Lucretius megtalálása tűnik Poggio legjelentősebb felfedezésének, de nem ez volt az egyetlen, és nem is véletlenül történt. Poggio Bracciolini korának talán legismertebb könyvvadása volt, és ez a kor megszállottan kutatta és gondozta az antikvitas örökségét.

Egy elveszett könyv megtalálása látszólag nem körömrágóan izgalmas sztori, de a háttérben más drámák is lejátszódtak: letartóztattak és börtönbe zártak egy pápát, eretnekeket égettek meg, és Itáliában felébredt az érdeklődés a klasszikus ókor kultúrája iránt. Lucretius felfedezése beteljesítette a briliáns könyvvadász életének legnagyobb álmát. Poggio, a régi könyvek bűvára, tudtán és szándékán kívül a modernitás bábája lett.